

нальної відповідальності. Висвітлюються основні кримінально-правові аспекти цього явища. Формулюються рекомендації, спрямовані на удосконалення відповідних положень національного кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, засоби реагування, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, відмова від застосування кримінальної відповідальності.

Резюме

Куц В.Н. Освобождение от уголовной ответственности и перспективы его законодательного урегулирования.

В статье рассматриваются теоретико-прикладные аспекты материально-правовой регламентации так называемого освобождения от уголовной ответственности и перспективы его сохранения в новом УК Украины. Доказывается, что одним из средств уголовно-правового реагирования за пределами уголовной ответственности должно быть не освобождение, а отказ от применения уголовной ответственности. Освещаются основные уголовно-правовые аспекты этого явления. Формулируются рекомендации, направленные на совершенствование соответствующих положений национального уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, средства реагирования, уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности, отказ от применения уголовной ответственности.

Summary

Vitalii Kuts. Exemption from criminal liability and the prospects for its legislative regulation.

The article considers the problems of “exemption” from criminal liability and the prospects of its legislative in the new Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the article is to propose solutions to these problems. To achieve this goal, the following main tasks were set: to determine the essence of criminal liability; to clarify the concept of “exemption from criminal liability”; to establish the relationship between the concepts of “release” and “refusal to apply” criminal liability; make appropriate proposals to the draft of the new criminal code.

First, the article clarifies the concept of criminal liability. Without this, it is difficult to imagine the essence and content of exemption from it. The draft of the new Criminal Code of Ukraine stipulates that criminal liability is the conviction of a person for committing a criminal offense by a court conviction with the use of punishment or probation. This concept radically changes the understanding of exemption from criminal liability. What is called “dismissal” in the current law is in fact a waiver of liability. Denial is a much milder means of influencing the subject than criminal liability. Disclaimer is necessary to respond to minor criminal offenses. The draft of the new Criminal Code does not renounce the application of criminal liability. The reason is the authors’ confidence in the inevitability of punishment. But this principle has long since exhausted itself. Today, it is impossible to ensure the inevitability of punishment due to the latency of offenses and limited resources. Therefore, the principle of inevitability of legal response to a criminal offense should be followed. The response may be in the form of criminal liability or in the form of refusal to apply it. The main thing is not to punish, but to react, not to ignore the offense. It is expedient to enshrine it in the new Criminal Code.

Key words: criminal offense, means of response, criminal liability, exemption from criminal liability, refusal to apply criminal liability.

DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.55

УДК 343.2.7

В.П. ЛЮБАВІНА

*Вікторія Петрівна Любавіна, кандидат юридичних наук, доцент Університету ДФС України**

ORCID: 0000-0003-4715-1749

ПОНЯТТЯ ВИНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМІСТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. З розвитком цивілізації, коли людське життя і свободи особистості набули найвищої цінності, принцип відповідальності за вину стає одним із центральних принципів правової дійсності. Саме тому визначення поняття провини набуває такої значимості.

Проблема генезису провини, соціально-філософські та психологічні погляди на поняття провини і концепції провини в юридичній науці досліджені недостатньо глибоко.

Постає необхідність у пошуку загальнотеоретичного підходу до визначення поняття вини, яке б включало в себе і провину юридичних осіб.

Соціально-правова сутність провини може бути розкрита лише з урахуванням всієї сукупності філософських, кримінально-психологічних і правових її характеристик. Тому інститут провини розглядається в широкому сенсі слова, як багатоаспектне кримінально-правове і соціальне явище. З одного боку, вина – це елемент соціальної реальності, з іншого, – це кримінально-правове явище, передбачено правовими нормами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З моменту створення вітчизняної науки кримінального права проблематика дослідження категорії «вина» завжди перебувала в центрі уваги дослідників. Питання, пов'язані із загальним поняттям, змістом, формами провини досліджували такі фахівці: М.М. Агарков, Б.Т. Базилев, Н.В. Богаєва, С.М. Братусь, М.В. Вітрук, М.Ю. Дворецький, Ю.О. Денисов, О.О. Іванов, Г.К. Кожевников, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарєв, О.Е. Лейст, Д.О. Липинський, М.С. Маштаков, Є.Л. Поцелуєв, Г.О. Прокопович, Т.М. Радько, І.С. Самощенко, І.В. Самілов, М.Х. Фарукшин, Р.Л. Хачатуров, А.М. Хужин, Г.Ф. Цельникер, О.І. Цибулевська, О.Ф. Черданцев, Є.Є. Чередниченко та інші.

Формулювання мети статті. Мета цього дослідження полягає в тому, щоб на загальнотеоретичному рівні дати характеристику кримінально-правовому інституту провини як елементу суб'єктивної сторони правопорушення і основи юридичної відповідальності, з одного боку і, з іншого – як цілісного соціально-правового явища, яке має свої основні теоретичні характеристики і на яке впливають психологічні особливості особистості і психічний стан особи в момент вчинення діяння.

Виклад основного матеріалу. Для цілей визначення провини у кримінальному праві існує низка понять, зміст яких найбільш близький за змістом до категорії провини. По-перше, це термін «винність». Дуже часто в науковій літературі терміни «вина» і «винність» йдуть «рука в руку» і навіть ототожнюються між собою. Спробуємо визначити, як співвідносяться між собою дані юридичні поняття, активно застосовуються у кримінальному праві, а також галузевих наук. «ВИНА – морально-правова ознака людських вчинків, протилежна до правоти. Людина визнається винною тоді, коли її дії (а часом і наміри) суперечать належному, коли вона ухиляється від виконання своїх обов'язків, нехтує загальновизнаними цінностями або зневажає морального суб'єкта в самій собі. Здатність до усвідомлення своєї вини є невід'ємною ознакою людини як морального суб'єкта; має своїм наслідком певні моральні і практичні дії, покликані спокутувати В. (каяття, виправлення заподіяного тощо)¹.

Слід зазначити, що в науці кримінального права було вироблено вчення про злочини з подвійною (змішаною) формою вини. Наявність двох форм вини притаманна, як правило, кваліфікованим складам злочинів, де умисел є конструктивним елементом основного складу умисного злочину, а необережність визначається стосовно кваліфікуючих наслідків².

Перший підхід до співвідношення понять провини і винності полягає в ототожненні даних термінів. Деякі вчені в своїх дослідженнях, присвячених інституту провини, взагалі не розглядають окремо від провини термін «винність». Їх погляди на тотожність провини і винності підтверджуються тим, що слово «винність», як правило, стоїть у дужках, після слова «вина».

Однак більшість авторів не вважають вину і провину тотожними категоріями, вкладаючи в них різний за змістом сенс, при цьому термін «винність» значно ширше за змістом і співвідноситься з «виною» як спільне з приватним, включаючи у зміст терміна крім провини: «об'єктивні обставини»; «оцінку протиправності і суспільної небезпеки дії (бездіяльності)»³; а також «визнання цього стосунки достатнім для призначення покарання». Або, наприклад, С.В. Векленко додав у зазначене поняття ще й «процесуальне закріплення провини».

Можна сміливо говорити про те, що фактично в рамках даного підходу наявність винності означає наявність складу правопорушення, тоді як вина – ознака суб'єктивної сторони. Тільки досліджуючи дійсне бажання суб'єкта, можна зрозуміти його фактичне відношення до своїх дій та їх можливих наслідків, тобто установити його реальну вину, не порушуючи принципу суб'єктивного ставлення.

Зустрічаються точки зору, як правило в кримінальному праві, що винність: характеризує стан доведеності вини суб'єкта; визначає якісне динамічний стан провини певного суб'єкта; є ознакою об'єктивної сторони правопорушення, яка характеризується психічним ставленням до скоєного і підлягає доказуванню.

Таким чином, у юридичній науці питання співвідношення понять «вина» і «винність» як і раніше носить дискусійний характер, до цього часу не вироблено єдиної думки з цієї проблеми, що, на наш погляд, ускладнює можливості категоріального апарату в теорії права з вироблення дефініцій.

Узагальнюючи розглянуті точки зору, висловимо власну думку з даного питання. По-перше, вважаємо, що термін «винність»: а) не тотожний «вини»; б) використання його в праві зумовлено необхідністю доведення провини; в) його не слід включати в об'єктивну сторону правопорушення, оскільки тією чи іншою мірою підлягає доведенню; вона пов'язана з психічним станом і ставленням до скоєного суб'єкта. По-друге, зазначимо, що для визнання винності суб'єкта необхідні: факт вчинення діяння, яке відповідає юридичним критеріям правопорушення; наявність суб'єкта, що відповідає юридичним критеріям правопорушника; повинна бути визначена форма провини; дана негативна оцінка діяння юрисдикційних органах; винесено і вступило в силу рішення про притягнення до відповідальності.

Згідно з оціночною теорією вина визначається шляхом оцінки суду всіх об'єктивних і суб'єктивних обставин, пов'язаних зі злочином. Різновидом цієї теорії є оцінка дій злочинця з точки зору класових позицій.

З урахуванням вищесказаного можна дійти висновку, що винність являє собою доведену вину фізичної або юридичної особи в формі умислу або необережності, яка отримала негативну оцінку з боку держави.

Для побудови загальнотеоретичної моделі категорії провини необхідно також проаналізувати, як співвідноситься поняття «вини» з термінами «правопорушення», «склад правопорушення», «суб'єктивна сторона правопорушення», визначити, чим відрізняється вина від принципу провини.

Вважаємо, що психологічна теорія провини, яка спирається на уявлення психологічної науки і лежить в основі законодавчої конструкції провини, має істотний недолік: вона не дає можливості безпосередньо «проникнути» в людську свідомість, відомості про зміст якого отримують опосередковано – за допомогою

аналізу і оцінки всіх обставин, пов'язаних із досконалим злочином. Таким чином, визначити провину без оцінки обставин справи не можна, і психологічна теорія провини без оціночних елементів стає безглуздою.

У теорії кримінального права існує величезна кількість схожих між собою визначень правопорушень, більшість із яких виходить з універсальних ознак. Тому пропонуємо виходити з ознак, які найчастіше зустрічаються в визначеннях правопорушень, а саме: протиправність, винність, суспільна небезпека, а також обов'язковий осуд з боку держави у вигляді залучення до відповідальності.

Поняття «протиправність», «винність», «громадська небезпека» нами вже згадувалися раніше. Зазначимо лише ще раз, що всі правопорушення мають протиправність, але наявність суспільної небезпеки правопорушення традиційно визнається тільки за злочинами. Вважаємо, що суспільну небезпеку (нехай у меншому ступені, іноді навіть значно меншому) мають всі правопорушення, незалежно від їх галузевої природи.

У дефініціях дуже часто зустрічаються спроби розкрити поняття провини через її форми – умисел і необережність. Або зводять взагалі до однієї з її форм (насамперед до наміру). Наприклад, О.Ф. Черданцев вважав, що вина являє собою «... психічне ставлення суб'єкта до своїм діям і наслідків, що виражається в усвідомленні, передбаченні, бажанні настання шкідливих наслідків»⁴.

Вина у вчиненні правопорушення реалізована через поняття винності, про який писали вище, тому можна говорити про те, що правопорушення і вина нерозривно пов'язані, що підтверджується в конструкції складу правопорушення, що включає в себе традиційно чотири елементи – об'єкт, суб'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони.

Визнаючи провину як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони правопорушення, вчені сперечаються про співвідношення вини і суб'єктивної сторони злочину. Окремі автори розширено трактують поняття самої провини (включаючи в неї мотив, мету), ототожнюють провину з суб'єктивною стороною правопорушення. Інші дослідники взагалі співвідносять поняття провини з самим правопорушенням, включаючи в провину не тільки суб'єктивну сторону, а й елементи об'єктивної сторони складу правопорушення.

Ми дотримуємося позиції, згідно з якою суб'єктивна сторона будь-якого правопорушення включає в себе як самостійні, але тісно пов'язані між собою, явища: вину, мотиви, мету та емоції. Таким чином, будучи основним і найбільш значущим елементом суб'єктивної сторони, вина відмежована від мотивів, мети і емоцій. Останні впливають на зміст і ступінь провини, однак не входять до її поняття.

Нині нормативно закріплені, як правило, мотиви злочинів, наприклад, «низинні спонукання», «користь», «особистий інтерес», «помста» і т.д. Однак на практиці виявляються проблеми, пов'язані з розпливчастістю визначення їх змісту, чіткого тлумачення подібних мотивів до цього часу немає. І не можна забувати про те, що найчастіше в правопорушенні спонукальні причини (мотиви) можуть відрізнятися складністю і різноманітністю, тому подібні юридичні формулювання не розкривають усі мотиви, присутні в суб'єкта на момент вчинення діяння.

Висновки. Все вищесказане підводить нас до наступних висновків. 1. Мотив і мета на самостійній основі, поряд з виною, входять у структуру суб'єктивної сторони правопорушення. 2. Мотив і мета, на відміну від провини, в правопорушенні присутні не завжди (або хоча б їх наявність не має значення для виявлення суб'єктивної сторони). 3. Мотиви і цілі можуть носити позитивний з точки зору соціуму «забарвлення», проте юридичного значення це мати не буде.

Однак відзначимо значимість мотивів і мети для суб'єктивної сторони правопорушення: побічно, наявність мотиву і мети підтверджує наявність вини суб'єкта в правопорушенні. Більш того, їх значення, як самостійних елементів, особливо важливо для кваліфікації кримінальних злочинів, де найчастіше злочинний характер діяння визначається саме залежно від наявності мотивів і мети; також вони можуть мати значення при виявленні обтяжуючих і пом'якшуючих обставин в злочині.

Нагадаємо, що крім мотивів і мети, в структуру суб'єктивної боку злочину включають ще й емоції. Зазначимо, що і емоції ряд вчених пропонують відносити до змісту провини, хоча, на наш погляд, для цього немає ніяких підстав.

Таким чином, можна ще раз підкреслити, що вина і суб'єктивна сторона правопорушення співвідносяться як приватна і загальна. Вина, поряд із самостійними іншими елементами (мотиви, цілі, емоції), входить в структуру суб'єктивної сторони. Усі вищеназвані елементи мають самостійне значення, але вина, на відміну від інших, присутня в суб'єктивній стороні правопорушення завжди.

Продовжуючи розглядати юридичні поняття, тим чи іншим чином переплетені один з одним, скажемо і про співвідношення провини та принципу провини. Їх не можна ототожнювати між собою, хоча вони й тісно взаємопов'язані. Відповідно до принципу провини до юридичної відповідальності можуть залучатися лише ті суб'єкти, чия вина встановлена однозначно.

Як ми можемо бачити, найбільш чітко і однозначно принцип провини простежується щодо кримінальних злочинів, щодо інших видів правопорушень не все так однозначно. Раніше ми розглядали так звану безвинну відповідальність. Але, тим не менш, як видно з наведених нормативних прикладів, вина і принцип вини нерозривно зв'язані між собою. За допомогою встановлення вини в обов'язковому порядку і дотриманням принципу презумпції невинуватості і реалізується принцип провини в праві.

У всіх різновидів форм провини присутні загальні ознаки, за якими їх і відносять до форм провини. Йдеться про виділення в рамках будь-якого різновиду форми вини свідомого і вольового компонентів щодо діяння і його негативних наслідків. Відмінними ознаками всіх різновидів виступають особливості поєднання цих компонентів (свідомі і вольові відносини).

Вина, винність, принцип провини, суб'єктивна сторона, мотиви, емоції і цілі – все це суміжні, пов'язані між собою категорії, існуючі в рамках одного цільового призначення – залучення до юридичної відповідальності відповідно до конституційних принципів.

¹ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ: Вид-во «Абрикос», 2002. С. 81.

² Кримінальне право України / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ; Харків: Юринком Інтер-Право, 2002. С.160–162.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, 2001.

⁴ Черданцев А.Ф. Теория государства и права. Москва: Юрайт, 2002. С. 113.

Резюме

Любавіна В.П. Вина в системі суміжних правових категорій.

У статті представлено результат та синтез системи сучасних знань про вину на рівні законодавства, теорії та практики, концентроване вираження системи авторських поглядів про вину, що є результатом дослідження, проведеного на базі системно-комплексного поєднання філософських засад даного феномена, еволюції законодавства і наукової юридичної думки, зарубіжного досвіду і правозастосовної практики.

Ключові слова: вина, мотив, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона, протиправність, громадська безпека.

Резюме

Любавіна В.П. Вина в системе смежных правовых категорий.

В статье представлен результат и синтез системы современных знаний о вине на уровне законодательства, теории и практики, концентрированное выражение системы авторских взглядов о вине, что является результатом исследования, проведенного на базе системно-комплексного сочетания философских основ данного феномена, эволюции законодательства и научной юридической мысли, зарубежного опыта и правоприменительной практики.

Ключевые слова: вина, мотив, субъективная сторона, объективная сторона, противоправность, общественная безопасность.

Summary

Victoria Lubavina. The concept of guilt as an element of the content of criminal law of Ukraine.

Guilt, guilt, the principle of guilt, the subjective side, motives, emotions and goals – all these are related, interconnected categories that exist within one purpose – to be held accountable in accordance with constitutional principles.

All kinds of forms of guilt have common features, according to which they are attributed to forms of guilt. It is a question of allocation within any kind of a form of guilt of conscious and volitional components in relation to action and its negative consequences. Distinctive features of all varieties are the features of the combination of these components (conscious and volitional relations).

The article presents the result and synthesis of the system of modern knowledge about guilt at the level of legislation, theory and practice, concentrated expression of the author's views on guilt, which is the result of research conducted on the basis of system-complex combination of philosophical principles, evolution of legislation and scientific legal thought, foreign experience and law enforcement practice.

To build a general theoretical model of the category of guilt, it is also necessary to analyze how the concept of "guilt" relates to the terms "offense", "corpus delicti", "subjective side of the offense", to determine how guilt differs from the principle of guilt.

We believe that the psychological theory of guilt, which is based on the idea of psychological science and underlies the legislative construction of guilt, has a significant drawback: it does not allow direct "penetration" into human consciousness, information about the content of which is obtained indirectly – by analyzing and evaluating all circumstances associated with perfect a crime.

All the above brings us to the following conclusions. 1) Motive and purpose on an independent basis, along with guilt, are part of the structure of the subjective side of the offense. 2) Motive and purpose, in contrast to guilt, are not always present in the offense (or at least their presence does not matter to identify the subjective side). 3) Motives and goals can be positive from the point of view of society "color", however, it will not have legal significance.

Key words: guilt, motive, subjective side, objective side, illegality, public safety.